

УДК 630*181.426:630*15

І. М. ШЕЙГАС, М. І. ГУДЗЬ *

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ МОНІТОРИНГУ СТАНУ ПОПУЛЯЦІЙ
ОСНОВНИХ ВИДІВ МИСЛИВСЬКОЇ ФАУНИ**

Степовий ім. В. М. Виноградова філіал УкрНДЦЛГА

Для визначення стану популяцій диких мисливських тварин і забезпечення перспектив розвитку популяцій необхідно виконати тривалі спостереження (моніторинг) за їх станом та провести аналіз зібраних характеристик. Слід розробити та затвердити відповідний нормативний документ.

Ключові слова: мисливські тварини, обліки, чисельність поголів'я, моніторинг, мисливське господарство, вовки.

Основними напрямками ведення моніторингу (тривалих спостережень і аналізу стану популяцій) диких мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі, а також утримуються у напіввільних умовах або у неволі в межах угідь мисливських господарств, є визначення популяційних: видових, кількісних, просторових і радіологічних характеристик і ознак.

Особливою характеристикою стану популяцій мисливських тварин інколи може поставати фактор пошкодження ними середовища власного перебування шляхом насамперед інтенсивного знищення (об'їдання) деревної чи трав'яної рослинності, що може призвести до її негативних сукцесій. Але оскільки це явище ще не набуло масовості та гостроти, вивчення такої ознаки у рамках моніторингу є питанням майбутнього.

Офіційним джерелом видових, кількісних і просторових характеристик стану популяцій мисливських тварин (насамперед диких) у межах країни є щорічний статистичний бюлетень "Про ведення мисливського господарства. Форма 2 – тп (мисливство)" [1]. На жаль, ці дані мають доволі обмежений характер і не відповідають повним вимогам моніторингу, зокрема щодо видового різноманіття мисливських тварин, а розділ радіологічні визначення взагалі відсутній.

Вважаємо, що найбільш проблематичним у системі моніторингових заходів є ведення регулярних польових спостережень у популяціях диких мисливських тварин, які перебувають у стані природної волі. Ось чому організації моніторингу саме серед таких фауністичних груп ми приділили найбільше уваги.

Прогноз стану популяцій деяких видів мисливських тварин.

Узагальнені дані щодо кількісних і просторових характеристик основних груп мисливських тварин (ратичні, хутрові, пернаті) станом на 01.01.05 року, а також загальні дані чисельності (олені, козуля, кабан, вовк) за період останніх п'яти років ми подали у вигляді табл. 1 і 2. Щодо прогнозу динаміки чисельності фонових видів станом на 01.01.06 року можна стверджувати, що кількість усіх видів ратичних в Україні стабілізувалася на певному рівні і тримається на ньому останні п'ять років. Разом з тим, виникла значна загроза стану популяцій усіх видів оленів і кабана, а також зайця-русака у зв'язку з високою щільністю населення вовків (табл. 2). Модельний розрахунок хижої діяльності вовків у мисливських угіддях показує, що за умовного розрахунку живлення вовків лише оленями плямистими їм потрібно з'їдати щорічно 20 місцевих популяцій цього оленя, а якщо вовки будуть різати лише козуль – наявного поголів'я козуль у країні вовкам стане лише на половину хижого раціону.

Це значить, що мисливські угіддя країни не "перенасичені" дикими ратичними тваринами. Орієнтовний розрахунок для площі мисливських угідь України (47210,2 тис. га) за величиною середнього бонітету 3,5 свідчить, що без значної шкоди для стану угідь в

* © І. М. Шейгас, М. І. Гудзь, 2008

ЛІСІВНИЦТВО І АГРОЛІСОМЕЛІОРАЦІЯ

Харків: УкрНДЦЛГА, 2008. – Вип. 113

Україні може проживати 188 тисяч диких оленів (факт у 11,1 разу менший), 564 тисячі козуль (факт у 4,6 разу менший), 117 тисяч кабанів (факт у 2,9 разу менший).

Таблиця 1

**Чисельність і добування мисливських тварин по Україні станом на 01.01.05
(за даними Державного комітету статистики України)**

Область	Ратичні тварини		Хутрові звірі, тис. голів		Перната дичина, тис. голів	
	загальна кількість, тис. голів	добуто (відстріляно), голів	загальна кількість	добуто (відстріляно)	загальна кількість	добуто (відстріляно)
АР Крим	5,3	127	120,9	24,2	243,5	113,7
Вінницька	7,8	347	97,7	14,7	242,7	51,5
Волинська	10,4	251	71,3	8,6	213,3	61,7
Дніпропетровська	4,9	49	134,7	25,1	1059,1	300,6
Донецька	2,7	25	108	15,7	703,1	136,6
Житомирська	19	260	88,7	12,9	212,4	42,9
Закарпатська	9,6	118	51,4	7,1	94,4	10,2
Запорізька	2,4	73	142,2	17,4	539,1	78
Івано-Франківська	7,2	76	53,3	6,8	69	12,9
Київська	13,4	983	70,5	13	383,5	95,2
Кіровоградська	5,9	187	99,1	13,4	1000,2	222
Луганська	3,1	54	88,6	8,3	295,6	46,1
Львівська	13,7	349	77	9,4	215,5	48,4
Миколаївська	3	62	120,4	11,6	333,4	67,1
Одеська	3,8	103	84,7	14,7	343,7	48,6
Полтавська	7,8	408	118,9	14,9	462,1	90,9
Рівненська	9,2	304	55,4	6,4	183,6	47,7
Сумська	7,6	236	75,8	10	167,2	31,3
Тернопільська	3,5	93	63,6	9,3	203	49,8
Харківська	9,2	339	173,4	24,1	559,6	101,1
Херсонська	6,3	200	156,5	18,6	636,9	99,8
Хмельницька	4,7	122	107,2	12,9	251,7	50
Черкаська	7,6	369	62	7,4	261,4	48,9
Чернівецька	5,6	257	33,2	2,5	135,3	13,2
Чернігівська	11,5	317	74,7	9,4	376,1	78,3
м. Київ	1,4	73	2,9	0,2	6,9	1,4
м. Севастополь	1	80	7,4	0,8	9,4	37,8
Разом по Україні	187,6	5862	2335	319,4	9201,7	1985,7

Таблиця 2

Динаміка загальної чисельності диких ратичних тварин в Україні, особин

Вид	Кількість голів за роками				
	2000	2001	2002	2003	2004
Олень благородний	13989	13092	13060	13608	13800
Олень плямистий	2963	2940	2884	3126	3200
Козуля	121272	118740	119455	121666	122500
Кабан	37218	36026	37390	38796	40300
Вовк	2575	2378	2488	2352	2400
Вовк*	77250	71340	74640	70560	72000

* жертви з розрахунку на середню масу оленя плямистого

Разом з тим, суттєве підвищення чисельності мисливських тварин і, відповідно, збільшення продуктивності мисливських угідь можливі лише шляхом збільшення ефективності біотехнічних заходів, зокрема – охорони мисливських угідь від хижаків і незаконних полювань. Відповідно, витрати на організацію й належне ведення мисливського господарства в розрахунку на одиницю площі мають вийти в господарствах Українського товариства мисливців і рибалок (77,9 % мисливських угідь держави) як мінімум на рівень фінансування державних мисливських господарств, тобто зрости у 4,4 разу.

Вважаємо, що без достовірних даних про динамічні (кількісні та якісні) зміни у місцевих популяціях мисливських тварин неможливо вести екологічно та економічно зважене мисливське господарство. Планування та безпосередні витрати коштів у галузі мають спиратися на фактичні та прогнозні дані моніторингу щодо стану мисливського фонду країни. Основою таких даних має стати впровадження у життя "Інструкції про порядок ведення моніторингу мисливських тварин в Україні" (далі – Інструкція), основні положення якої ми наводимо нижче.

1. Ведення моніторингу мисливських тварин

Загальні положення

Завданням Інструкції є визначення вимог до користувачів мисливських угідь – підприємств, установ, організацій і окремих громадян у виконанні системи спостережень, збирання, оброблення, передання, збереження та аналізу інформації про мисливську фауну (видові, кількісні та просторові характеристики, радіологічні визначення).

Метою системи моніторингу є підвищення рівня вивчення і знань про екологічний стан популяцій диких мисливських тварин, оперативності та якості інформаційного обслуговування користувачів мисливських угідь на всіх рівнях, підвищення якості обґрунтування природоохоронних заходів та ефективності їх здійснення, сприяння розвитку міжнародного співробітництва у галузі охорони мисливських тварин, раціонального використання їх ресурсів.

Основними завданнями суб'єктів системи моніторингу є довгострокові систематичні спостереження за станом популяцій диких мисливських тварин, аналіз їх стану та прогнозування його змін, інформаційно-аналітична підтримка прийняття рішень у галузі охорони та раціонального використання природних фауністичних ресурсів, інформаційне обслуговування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також забезпечення інформацією населення країни та споріднених міжнародних організацій.

Інструкція розроблена відповідно до Положення про державну систему моніторингу довкілля, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391.

1.1. Вказівки Держкомлісгоспу України, який забезпечує ведення моніторингу мисливських тварин на території України згідно із Законом України "Про мисливське господарство та полювання" [2], є обов'язковими для всіх суб'єктів системи моніторингу.

1.2. Моніторинг мисливських тварин має здійснюватися Держкомлісгоспом, його органами на місцях, а також підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери їх управління, які є суб'єктами системи моніторингу мисливських тварин за загальнодержавною й регіональними (місцевими) програмами реалізації відповідних природоохоронних заходів.

1.3. Фінансування робіт із створення і функціонування системи моніторингу мисливських тварин та її складових здійснюється відповідно до порядку фінансування природоохоронних заходів за рахунок коштів, передбачених у державному та місцевих бюджетах згідно із законодавством.

Покриття певної частини витрат на створення і функціонування складових системи моніторингу може здійснюватися за рахунок інноваційних фондів у межах коштів, передбачених на природоохоронні заходи, міжнародних грантів та інших джерел фінансування.

1.4. Взаємовідносини суб'єктів системи моніторингу мисливських тварин ґрунтуються на:

- взаємній інформаційній підтримці рішень у галузі охорони, раціонального використання мисливських тварин та екологічної безпеки;
- координації дій під час планування організації та проведення спільних заходів з екологічного моніторингу мисливських тварин, виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і ліквідації їх наслідків;

– ефективному використанні наявних організаційних структур, засобів спостережень за станом популяцій мисливських тварин і комп'ютеризації процесів діяльності;

– сприянні найбільш ефективному розв'язанню спільних завдань моніторингу мисливських тварин та екологічної безпеки;

– відповідальності за повноту, своєчасність і достовірність переданої інформації;

– колективному використанні інформаційних ресурсів і комунікаційних засобів;

– безкоштовному інформаційному обміні.

2. Організація та порядок функціонування системи моніторингу

2.1. Система моніторингу мисливських тварин ґрунтується на використанні існуючих організаційних структур суб'єктів моніторингу і функціонує на основі єдиного нормативного, організаційного, методологічного й інформаційного забезпечення.

2.2. Інтеграція суб'єктів системи моніторингу мисливських тварин на всіх рівнях здійснюється органами Держкомлісгоспу на основі:

– загальнодержавної й регіональних (місцевих) програм моніторингу довкілля, що складаються з програм відповідних рівнів, поданих суб'єктами системи моніторингу;

– укладених між усіма суб'єктами системи моніторингу угод про спільну діяльність під час здійснення моніторингу на відповідному рівні.

До складу виконавців зазначених програм суб'єкти системи моніторингу можуть залучати підприємства, установи й організації незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

2.3. Методологічне забезпечення виконання системи моніторингу мисливських тварин здійснюється на основі:

– єдиної науково-методичної бази щодо вимірювання параметрів і визначення показників стану популяцій дичини і джерел антропогенного впливу на них;

– впровадження уніфікованих методів аналізу і прогнозування властивостей довкілля, комп'ютеризації процесів діяльності людини та інформаційної комунікації;

– загальних правил створення і ведення баз та банків даних і знань, картування і картографування екологічної інформації, стандартних технологій з використанням географічних інформаційних систем.

2.4. Метрологічне забезпечення виконання системи моніторингу мисливських тварин здійснюється на основі:

– єдиної науково-технічної політики щодо стандартизації метрології та сертифікації вимірювального, комп'ютерного і комунікаційного обладнання;

– єдиної нормативно-методичної бази, що забезпечує достовірність і порівнянність вимірювань і результатів оброблення екологічної інформації в усіх складових цієї системи.

2.5. Важливою складовою інфраструктури системи моніторингу мисливських тварин є базові (дослідні) мисливські господарства Держкомлісгоспу в усіх мисливських областях України:

– Поліська лісомисливська область;

– Лісостепова (правобережна) лісомисливська область;

– Лісостепова (лівобережна) лісомисливська область;

– Степова (північна) лісомисливська область;

– Степова (південна) лісомисливська область;

– Гірські ліси Карпат;

– Гірські ліси Криму.

Базові мисливські господарства в межах лісомисливських областей виконують методологічну роль зареєстрованих у системі моніторингу постів (пунктів, станцій) спостереження за біологічними об'єктами мисливської фауни і входять до інфраструктури системи моніторингу, самоутворювані й уніфіковані компоненти якої створюються на підставі технічних завдань і проектів, затверджених та зареєстрованих у встановленому порядку.

3. Порядок ведення спостережень і збирання первинної інформації суб'єктами системи моніторингу.

3.1. Проведення регулярних щорічних (за традиційною термінологією – "допромислових", "післяпромислових", а також додаткових) обліків чисельності мисливських тварин і визначення їх видових, кількісних, просторових та радіологічних характеристик обов'язкове для всіх суб'єктів системи моніторингу. Періодичність, порядок і повнота проведення облікових робіт мають визначатися "Інструкцією з проведення обліків мисливських тварин" [3].

3.2. Таксономічний перелік мисливських тварин, які підлягають обліку, визначається списком видів мисливських звірів і списком видів мисливських птахів, скорегованими згідно з переліком основних видів мисливських тварин на регіональному рівні для кожної лісомисливської області України на основі наукових мисливствознавчих досліджень на території базових мисливських господарств.

3.3. Порядок ведення спостережень і збирання первинної інформації має такі етапи:

– закладання моніторингової мережі (виконується таким чином, щоб співвідношення площ ділянок окремих типів мисливських угідь окремих суб'єктів моніторингу в межах певних координат, де проводився вибіркового облік, відповідало загальним площам цих угідь у межах регіону, держави, а сума даних в окремих суб'єктах моніторингу давала загальні дані у межах адміністративної області, держави);

– інвентаризація мисливських угідь (основою є матеріали мисливського впорядкування угідь, виконані згідно з принципами типології та бонітування);

– власне обліки мисливських звірів і птахів (крім загальної чисельності та щільності населення – особин на одиницю площі кожного виду тварин, що підлягає обліку, для основних мисливських видів тварин необхідно визначити статеву-вікову структуру популяцій (статеве співвідношення – самці і самки, а також вікове – молоді, дорослі особини), якою визначається репродуктивний потенціал окремої популяції та нормування відстрілу за ознаками віку та статі. Об'єктами обліку мають бути окремі види тварин, але проводити облікові роботи доцільно в рамках екологічних груп, особливо це стосується пернатої дичини (борової, водно-болотяної, відкритих просторів). Відповідно, моніторинг доцільно вести відносно провідних, найважливіших з погляду промислу та рідкісності видів угруповань: річкові качки, ниркові качки, гуси, лиски, пастушки, кулики, курині, голуби [3];

– контроль екологічних показників (здійснюється у кожному районі спостережень; необхідний для визначення оптимальних термінів і норм полювання; контролю мають підлягати три основні показники: фенологія, плодючість, смертність. Фенологія – дата появи молодняку, ставання "на крило" у пернатих, терміни токування (гону), терміни формування та скидання рогів тощо. Плодючість – кількість кладок (пернаті) та їх розміри, кількість і розмір виводків (кількість телят, щенят тощо), успіх гніздування (кількість не вилуплених пташенят, пташенят, що вилупилися, загиблих гнізд). Смертність – реєстрація всіх випадків смерті диких мисливських тварин з відміткою у реєстраційній картці дати та місця виявлення загиблих тварин, їх кількості та можливих причин загибелі;

– стан використання, охорони та відтворення (передбачається повидовий контроль кількості добутих мисливських тварин згідно з даними щорічних контрольних карток обліку добутої дичини і порушень правил полювання за показниками: місце вилучення тварини (біотопічний опис), її стать, вік, фізичний стан (ослабленість, наявність хвороб, гельмінтів). Ступінь охорони визначається шляхом характеристики дії основних лімітуючих факторів впливу (абіотичних, біотичних, антропогенних) на стан популяцій основних видів дичини. Ефективність відтворення мисливської фауни визначають шляхом щорічного опису всіх видів біотехнічних заходів, виконаних у зоні проведення моніторингу та спрямованих на поліпшення захисності і кормності угідь, штучне розведення дичини, інтродукцію тварин у природу, боротьбу з незаконними полюваннями та хижаками [4].

Весь зібраний матеріал має бути математично оброблений згідно з уніфікованими методиками, поданий у картках обліку та згрупований за схемою "міжрайонні мисливство-

знавці – обласні управління – управління мисливського господарства Держкомлісгоспу" для складання загальнодержавного кадастру мисливських тварин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Статистичний бюлетень. Про ведення мисливського господарства в Україні у 1998 – 2004 рр. (форма 2-тп (мислиство)). Київ.

2. Закон України "Про мисливське господарство та полювання" // Газета "Голос України" за 28.03.2000 р. – С. 6 – 9.

3. Шейгас І. М. Регіональні особливості обліків чисельності основних видів мисливських тварин у загальній системі інвентаризації теріофауни // Лісівництво і агролісомеліорація. – 2002. – Вип. 102. – С. 106 – 112.

4. Звіт про науково-дослідну роботу по темі № 20 "Факторний аналіз умов формування стійких популяцій основних видів мисливської фауни України" (підтеми I і II). 1997 – 2000 рр. Заключний. № ДР 0193U027118 / Автори: керівник НДР – І. Шейгас; відповід. виконавець підтеми – М. Гунчак; виконавці – Т. Вовк, В. Задійко, М. Лушак. – Цюрупинськ, 2000. – 104 с.

Sheigas I., Gudz M.

BASIC DIRECTIONS OF HUNTING ANIMALS POPULATIONS MONITORING

Steppe Branch of URIF&FM named after V. M. Vinogradov

For assessment of hunting animals populations and providing perspective development, it's necessary to carry out long term observations (monitoring) of their condition and analysis of collected characteristics. It is necessary to work out and maintain respective legislative document.

К e y w o r d s : hunting animals, assessment, live-stock number, monitoring, hunting economy, wolfs.

Шейгас И. Н., Гудзь М. И.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МОНИТОРИНГА СОСТОЯНИЯ ПОПУЛЯЦИЙ ОСНОВНЫХ ВИДОВ ОХОТНИЧЬЕЙ ФАУНЫ

Степной им. В.Н.Виноградова филиал УкрНИИЛХА

Для определения состояния популяций диких охотничьих животных и обеспечения перспектив развития необходимо произвести долгосрочные наблюдения (мониторинг) за их состоянием и анализ собранных характеристик. Следует разработать и утвердить соответствующий нормативный документ.

К л ю ч е в ы е с л о в а : охотничьи животные, учеты, численность поголовья, мониторинг, охотничье хозяйство, волки.

Одержано редколлегією 2.09.2008 р.